

Kamasan en/and wayang kulit

Een Balinese schildering met een schimmenspel
A painting from Bali and a shadow play

**Een scène uit de Malat, een verhalen cyclus
over de amoureuze dolende prins Panji,
op zoek naar zijn geliefde**

**Malat: the 13th century Panji stories about
the adventures of prince Panji, a hero in
search of his beloved princess from Bali**

Kamasan-schilderij

Beeldend kunstenaar

Stel je nu eens voor dat je een Balinese beeldend kunstenaar bent en jouw koning heeft je de opdracht gegeven om een meer dan groot schilderij te maken. Als je voor het schildersdoek gaat zitten, denk je natuurlijk na over de compositie voordat je begint met schetsen. Wat gaat er door je heen? Mogelijk hoor je in de verte de plinke-planke-plonke-tonen van een Balinees gamelan-ensemble*. Je visualiseert het te beschilderen doek als een gigantisch speelscherm, en jezelf als ware je een daling - een wayang-kulit-speler** – die al zijn (schim)figuren via het wayangscherm tot leven laat komen, terwijl jij nu met pen en penseel een machtig hindoeïstisch epos tot leven wilt brengen.

*Een gamelanorkest is een onmisbaar muzikaal onderdeel bij een traditionele wayangvoorstelling op de Indonesische eilanden Bali en Java. Het orkest bestaat hoofdzakelijk uit metalen slaginstrumenten, zoals gongs, metallofoons en xylofoons. Ook bamboefluiten, snaarinstrumenten en zangstemmen spelen een belangrijke rol. De gamelan klinkt tot ver in de omtrek. Iedereen weet: als je de gamelan hoort, dan gaat de dalang met zijn spel beginnen. De Balinese gamelanmuziek klinkt met haar schrille tonen en levendige ritmes heel anders dan de Javaanse, die langzame en afgemeten klanken heeft.

**Wayang kulit is een van de theatervormen uit Indonesië. Een wayang-kulit-opvoering begint meestal kort na zonsondergang en eindigt bij zonsopgang. Het verhaal wordt verbeeld met kleurrijke, platte figuren die gemaakt zijn van leer (kulit) van de karbouw, een inheemse Indonesische buffel. De poppen zijn aan beide zijden beschilderd en zijn vaak voorzien van een rijk patroon van gaatjes waar licht doorheen kan schijnen. Het is stokpoppen- en schimmenspel tegelijkertijd. De pop is over de hele lengte tussen een gespleten stok geklemd, die onderaan uitloopt in een handvat. De wayang-kulitfiguren hebben 'gewrichten' in de schouders en ellebogen. Aan de handen zit een dunne stok om de armbeweging te leiden

Wayang en kamasan

De wortels van het Indonesische wayangspel en de Balinese kamasan-schilderingen gaan meer dan 2000 jaar terug; naar Indiase handelaren die hun cultuur en hindoe-religie naar Indonesië brachten. De Balinese schilderkunst is van origine Hindoe-Javaanse hofschilderkunst. Ze werd geïntroduceerd door kunstenaars van het Majapahit-rijk toen dit zich tegen het einde van de 13e eeuw naar Bali uitbreidde.

Bali: een kunst-enclave

Rond de jaren twintig van de twintigste eeuw werd Bali een kunst-enclave voor veel westerse kunstenaars. De schilderkunst ging zich ook op voorstellingen buiten het hindoe-geloof richten. Het dorp Kamasan werd het centrum van de klassieke Balinese schilderkunst; vandaar de naam 'kamasan-schilderijen'.

De zeer gedetailleerde en verhalende schilderijstijl speelt een essentiële rol binnen de Balinese cultuur en fungeert als een brug tussen twee werelden: de materiële wereld waarin mensen leven, en de immateriële wereld van de goddelijke en demonische krachten.

Onderwerpen

De behandelde kamasan-onderwerpen komen meestal uit de epische verhalen van de Ramayana en de Mahabharata***. De schilderijen zijn net als prentenboeken, die nauwkeurig worden gelezen en bekeken; geen enkel deel van het 'doek' blijft leeg. Afgebeeld zijn scènes met prinses en prinsessen, dansers en danseressen, muzikanten, bedienden, welwillende goden, boze geesten (demonen), vogels, vlammen, struiken, bomen en mythische dieren.

De verhalen die worden afgebeeld, hebben dikwijls een didactische en devotionele functie. Ze zijn bedoeld om goden te behagen en te vermaken tijdens hun bezoeken aan de tempel, evenals de menselijke deelnemers tijdens hun rituele activiteiten.

***De Mahabharata en Ramayana zijn hindoe-heldendichten afkomstig uit India. De verhalen zijn wel duizend jaar oud. De rode draad in de Ramayana is de eeuwige liefde tussen man en vrouw, die elkaar trouw blijven tot in de dood. In de Ramayana-verhaalvormen spelen vooral goden, halfgoden en reuzen een rol, terwijl de Mahabharata meer over het leven van gewone mensen gaat. Centraal staan familieruzies tussen twee groepen neven: de Pandawa's en de Korawa's. Na een jaren durende strijd komt er gelukkig vrede.

Kamasandoek: drie niveaus en vijf scènes

De tweedimensionale kamasan-compositie bevat drie niveaus en vijf scènes. Het gehele bruin getinte beeldvlak is tot in detail opgevuld. Perspectief wordt nauwelijks gebruikt. Veel aandacht wordt besteed aan de ritmische stiling van groepjes personen.

Mensfiguren

Van de mensfiguren wordt ongeveer driekwart van hun lichaam weergegeven. De schouders en borst zijn naar de toeschouwer gericht. Benen en voeten zijn vanaf de zijkant afgebeeld. Nobele karakters hebben lange dunne armen en benen, delicate handen met gebogen vingers, smalle, verfijnde en rechte neuzen, sierlijke, dunne en gesloten (glimlachende) monden. Grove karakters hebben grote neusgaten. De gebaren die de figuren maken, laten zien welke emoties ze hebben.

Gezichten en handen

Bij de mannelijke ogen is het bovenste deel van het oog gebogen; het onderste deel is bijna een rechte lijn. Het vrouwelijke oog lijkt ingetogen en verlegen. De ogen en neuzen van demonen staan in een hoek van driekwart, de mond is in profiel weergegeven. Grove karakters hebben grote monden en puntige tanden.

De rechterhand is actief, de onreine linkerhand**** is stil. Sieraden geven de rang aan. De goden en edelen dragen armbanden om hun armen en enkels. Bijzondere details in de houdingen, gelaatstrekken, kostuums, hoofdtooien, lichaamsgrootte, nauwkeurig geportioneerde lichamen, borsthaar en huidskleur geven een specifieke rang, figuur of karakters aan. De positie van de handen geven vragen, commando's, antwoorden en gehoorzaamheid aan.

**** De rechterhand is in islamitische, hindoestaanse en de boeddhistische landen in Zuidoost Azië bedoeld om iemand een hand mee te geven, mee te eten en voorwerpen die aangereikt worden aan te pakken. De linkerhand is bedoeld voor onreine dingen, zoals wc-bezoek en het uitdoen van schoenen. Als je iemand dus met de linkerhand een hand geeft of aanraakt, is dat in deze landen een grove belediging!

De Malat

De afgebeelde scènes op het kamasandoek zijn een episode uit de Malat, een verhaal over de amoureuze dolende prins (Panji) die de liefde najoeg. Malat betekend 'gek zijn op' en is tevens de bijnaam van de kroonprins van het Oost-Javaanse rijk Koripan. De eigenlijke naam van de prins is Nusapati. Zijn onbereikbare geliefde heeft verschillende namen, waaronder Langkesari. Panji wordt door een andere prinses, die zich voordoet als zijn geliefde bedrogen. Na allerlei omzwervingen komt de prins erachter dat hij in de maling genomen is. Tijdens een gevecht vindt Panji zijn ware geliefde terug, maar niet voordat zij hem in opdracht van de goden – en verkleed als man – met haar haarspeld heeft verwond. De verhalen werden al in de 13e eeuw als reliëf afgebeeld op Oost-Javaanse en Balinese tempels.

Prins Panji

Karakteristiek voor de jonge Panji-prins is zijn haardracht (gelung), die naar beneden gekruld is. Om zijn heupen draagt hij een eenvoudige kain****. Zijn sieraden zijn eenvoudig: een halssieraad en banden aan de bovenarm, pols en enkelbanden. Over zijn rechterschouder draagt hij een recht naar beneden hangende sjerp.

****Een kain (sarong) is een traditionele Indonesische wikkelrok voor zowel mannen als vrouwen. Het is een van de heupen afhangende, soms dichtgenaaide, geplooid en geweven of gebatikte doek, lang tot aan de voeten. De stof is dikwijls met sierlijke ornamenten bedrukt.

Indeling kamasandoek

Links boven, zittend onder een baldakijn (luifel), bevindt zich koninklijk publiek. Rechts daarvan enkele zangeressen en spelers van het gamelanorkest. Zij kijken naar de dalang die op het schimmendoek (kelir) een wayang-kulitfiguur vertoont. Boven het hoofd van de dalang hangt de wayanglamp (blencong). Aan de rechterkant van het scherm zitten dorpelingen die naar de voorstelling kijken, hun lichaam gehuld in een sarong. Op de achtergrond, links en rechts van de plek waar het schimmenspel wordt opgevoerd, is een boom (pudak) afgebeeld.

In het middelste niveau – onder de twee baldakijnen – bevinden zich naar rechts en naar links kijkende aristocratische personen; tussen hen in drie bomen met daaronder prins Panji en zijn prinses.

Linksonderin het doek enkele krijgshaftige figuren, goden en demonen: daaronder wederom zangers. Muzikanten van het gamelanorkest bespelen gongs en een – vrouwelijke – kleine trom en een grotere – mannelijke – trom. De rechterhoek wordt ingenomen door hovelingen en dorpelingen.

De uiterste rand van het doek lijkt geweven, met rondom – en aan de binnenzijde – een rode lijn: kenmerkend voor de traditionele kamasan-stijl.

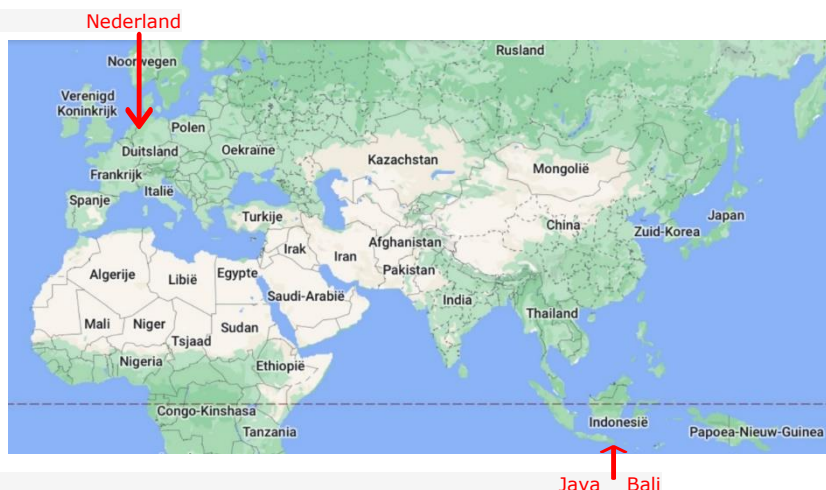
Kleurgebruik

De kamasan-kunstenaars gebruiken natuurlijke pigmenten vermengd met water. Kleuren worden aangebracht met pennen en penselen gemaakt van een plat gesneden bamboestengel waarvan de onderkant is uitgerafeld met een mesje. Soms worden ook kwasten gebruikt die gemaakt zijn van katten- en varkenshaar.

- Bindmiddel van de verf: vislijm gemaakt van gekookte visgraten.
- Een mengsel van ijzeroxide en poreuze steen – bruin.
- Calcium van varkensbotten – wit.
- Okeroxideklei – geel.
- Indigobladeren – blauw.
- Koolstof(lampen)roet gemaakt van klapperolie vermengd met kalk en vislijm – zwart.
- Afbeelding: schets gemaakt met houtskool, contouren van zwarte verfstof.
- Kamasan-schilderij: katoenen lap gespannen op een houten frame.
- Doek: bestreken met een dikke laag van fijngemalen kalk van schelpen en vermengd met lijm. Of katoen bedekt met een onderlaag gemaakt van een pap van kleeftijst. Formaat: 139 x 156 cm.
- Realisatie kamasan (ca. 1980/1990): Ni Putu Suwitri*. Balai Banjar Sangging Klungkung (1933) – Bali (2022).
- Collectie: Poppenspe(e)lmuseum, Vorchten (2022).
- Tekst: Otto van der Mieden.

* Putu Suwitri was samen met Made Suciarmi, haar zus, de eerste van de twee vrouwen die mochten 'schetsen' op het doek; zij tekenden zelf wat ze moesten afbeelden. Vroeger mochten vrouwen op Bali alleen maar de verf klaarmaken, en die op het doek aanbrengen. De ontwerper – die de schetstekening maakte – ging dan, als alles geleverd was, nog met een fijn pennetje met zwarte verf de schilderijen omlijnen en details aanbrengen.

Kamasan painting

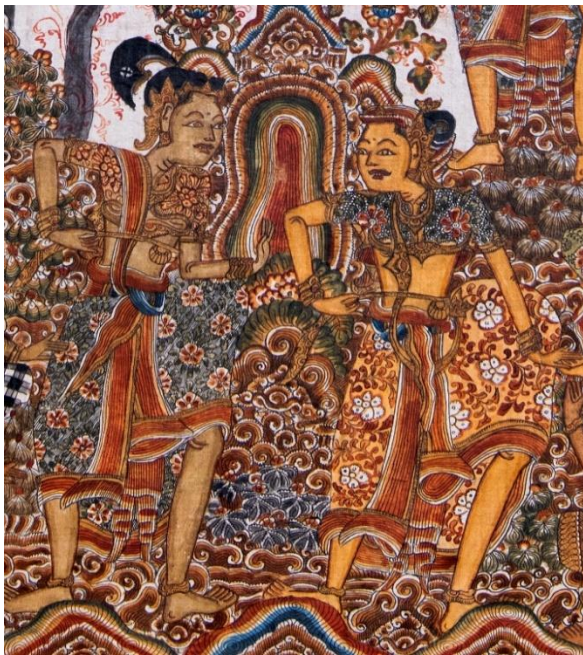
Kamasan painting

The village of *Kamasan* in the kingdom of *Klunkung* in east *Bali* became the centre for traditional Balinese painting. Originally, the Kamasan artists served the kings of *Gelgel* from the 16th century. Kamasan is only 3 kilometres from Gelgel, where the court reigned during Bali's golden age.

The unique *wayang* style of painting was Bali's only form of pictorial representation until the 20th century when the Western artists arrived in central Bali and influenced artists to paint realistic scenes of everyday life. Both styles still exist.

Animal heads and humans

Animal heads are usually shown in profile and humans in three-quarters view. Shoulders and chest face the spectator, and legs and feet are pictured from the side, one behind the other as if walking.

Noble characters have long thin arms and legs, delicate hands with curved fingers, narrow straight noses and smiling mouths. Coarse characters have large nostrils. Gestures show emotions. Noble male eyes have the top part of the eye curved, and the bottom part a straight line.

For females, it is the reverse. The female eye appears demure and shy and very feminine. Demons' eyes and noses are at a three-quarter angle but the mouth is in profile. Eyebrows are arched for the refined and touch at the top of the nose. The unrefined have two small lines for wrinkles. Demons' eyebrows end in fangs. Refined males do not have beards. Moustaches indicate virility and strength. Coarse characters have hair sprouting from their faces. Animals and demons are hairy.

Hands

The right hand is active, the unclean left is still. Jewelry indicates rank. The gods and nobles wear bangles and bracelets on their arms, and ankles and their costumes are decorated with flowers.

Rocks and trees

Note the tear-drop filler motifs, the trees which indicate and divide people in conversation, the stylized brown rocks at the bottom of the painting, and the lack of background and perspective. The border resembles a carved wooden frame next to an inner red stripe. These are all characteristic of traditional Kamasan style.

Colours

Colour indicates character: the faces of gods and refined humans are light brown or beige, while rough characters are brown and red. Size matters. The most powerful, oldest and highest in rank are also the biggest. Animal heads are usually shown in profile and humans in three-quarters view. Shoulders and chest face the spectator, and legs and feet are pictured from the side, one behind the other as if walking.

Arms, legs, lips and eyes

Noble characters have long thin arms and legs, delicate hands with curved fingers, narrow straight noses and smiling mouths. Coarse characters have large nostrils. Gestures show emotions. Noble male eyes have the top part of the eye curved and the bottom part a straight line. For females, it is the reverse. The female eye appears demure and shy and very feminine. Demons' eyes and noses are at a three-quarter angle but the mouth is in profile. Eyebrows are arched for the refined and touch at the top of the nose. The unrefined have two small lines for wrinkles. Demons' eyebrows end in fangs.

Refined lips are thin and graceful with white, straight teeth. Coarse characters and animals have large mouths and pointed teeth. Demons have fangs. Refined males do not have beards. Moustaches indicate virility and strength. Coarse characters have hair sprouting from their faces. Animals and demons are hairy. The right hand is active, the unclean left is still. Jewelry indicates rank. The gods and nobles wear bangles and bracelets on their arms and ankles, and their costumes are decorated with flowers.

Trees

Note the tear-drop filler motifs, the trees which indicate and divide people in conversation, the stylized brown rocks at the bottom of the painting, and the lack of background and perspective. The border resembles a carved wooden frame next to an inner red stripe. These are all characteristic of traditional Kamasan style.

A Kamasan painting with a wayang kulit performance

Traditional-style Balinese paintings typically depict narrative stories and scenes derived from mythological sources. These may include *Panji* tales, known colloquially as the *Malat*, and adapted Indian epics such as the *Ramayana* and *Mahabharata*.

Malat stories

'Reading' the story shown in this Kamasan painting is not very easy, because contemporary Kamasan painters - who helped to interpret classical Balinese paintings in the early 1970s - were familiar with just the standard episodes of the *Malat* stories.

Prince Panji

The painting depicts courtly romance in three loosely interrelated scenes.

The main scene, which extends across the bottom of the painting, shows a dance, which was probably arranged by prince Panji. He can be seen dancing with a high minister or subsidiary king in the centre. Royal spectators are sitting on the right, with a king and several queens in the top row. The third woman from the right is a princess - his bride *Langkesari* or *Candra Kirana* - who probably loves Panji and is loved by him.

Gamelan orchestra and shadow puppets

On the left, a *gamelan* orchestra is shown in great detail. Behind it more aristocratic ladies can be seen, who, undoubtedly, are also in love with Panji. The scene in the top part of the painting represents a performance of shadow puppets - *wayang kulit* - offered by a courtier (an attendant or assistant) to the same king.

Picture: kamasan painting (ca. 1980/1990) by Ni Putu Suwitri, Balai Banjar Sangging Klungkung (1933), Bali – Indonesia (2022). Material: cotton (textile). Object size: 139 x 56 cm.

Kamasan-schilderij/painting. Concept: Otto van der Mieden. Poppenspe(e)lmuseum/Dutch Puppetry Museum (2022)

Wayang kulit and blenchong

Left of the wayang kulit performance, the *dalang* can be seen with a puppet in his hands. A *blenchong* - a copper or bronze oil lamp - typical of the Javanese and the Balinese wayang kulit performances, is hanging above his head. The shadow puppet play refers to an episode of the Ramayana, in which the mythical bird *Jatayu* confronts the demon *Rawana*, who has abducted *Sita* – she is the wife of prince *Rama* and exemplifies the representation of a woman in wayang performances.

Wayang kulit performances take place at night, which is evident from the stars in the sky seen in the painting. The prolific and perfumed *Pudak* tree behind the audience emphasises the atmosphere of courtly love that is so pervasive in the Malat stories. A small courtly episode at the top left corner does not involve Panji.

Dalang

The performing dalang is a puppeteer, who also directs the gamelan orchestra. He presents the great Hindu Indian epics Mahabharata and Ramayana on his screen. During the wayang kulit performance, he is seated cross-legged behind a large *kelir* - a white cotton screen - facing the audience, and with his back towards the musicians. The dalang moves the figures, speaks their roles and sings, thus creating the illusion of conversation.

With a *cempala* - a small wooden mallet - wedged between the toes of his right foot, he strikes the *kotak kayu* - a wooden chest for carrying the kulit puppets - to set the tempo of the music.

The blenchong is mounted between the dalang's head and the screen, which serves as the only source of illumination. In this way, the spectators will see the puppets as shadows. All the figures that are not used are stuck in the *gedebok* - a banana tree log - with the evil characters arranged to the left and the noble ones to the right.

Picture: wayang kulit performance with Semar the jester and a performing dalang. Krishna - the warrior - is lying in the wayang box – the *kotak wayang*. The standing figure on the right is prince Gatotkaca. Illustration: Elsje Zwart (2010). Illustration from: *Prenten- en tekstenreeks Poppenspe(e)ltechnieken en -figuren*. Nr. 12 (Puppetry techniques and characters), a Dutch-language educational series that highlights folk and mainstream puppet theatre. Text: Otto van der Mieden.

Logo website en beeldmerk document

Logo website Poppenspe(e)lmuseum met Jan Klaassen en Katrijn: in het beeldmerk van het Poppenspe(e)lmuseum zie je links een oud-Hollandse Jan Klaassen-figuur afgebeeld. Hij hanteert een knuppel. Rechts van deze vrolijke nakomeling van de Italiaanse Pulcinella, zit Jans vrouw Katrijn. Zij zwaait met een mattenklopper en wipt met een draad aan haar schoen een letter 'E' uit de naam van het museum. Deze (extra) letter in 'spe(e)l' maakt duidelijk dat het Poppenspe(e)lmuseum niet alleen een erfgoedinstelling is waar je mag rondkijken en studeren, maar waar je soms ook wordt uitgenodigd te spelen, met de vraag: 'Zelf eens proberen?'. In dit document kun je op de plek van Katrijn de Javaanse nar Semar ontdekken. Op een ludieke manier – alsof hij zelf als een marionettenspeler de touwtjes in handen wil hebben – wipt ook hij in dit documentlogo met een draad aan zijn hand een letter 'E' uit de naam van het museum. De Jan Klaassen-figuur in het logo verwijst ook naar enkele andere karakteristieke hoofdpersonen uit het tragikomische negentiende-eeuwse (volks)poppentheater, waaronder de Engelse Mr Punch, de Franse Polichinelle en de Duitse Kasperl. Deze komische archetypen houden met hun wonderlijke en zo herkenbare huiselijke perikelen het geacht publiek als het ware een spiegel voor. Ze zijn allen – en nog heel veel meer – in het Poppenspe(e)lmuseum te bewonderen.

Document logo

Document logo with Jan Klaassen and Semar: on the left-hand side of the logo, Jan Klaassen – the main character from traditional Dutch puppet theatre – can be seen wielding a club. On the right of this jolly descendant of the Italian Pulcinella, Semar – the cheerful jester of Indonesian wayang theatre – is depicted. With a string attached to his hand, he is playfully tugging at the letter 'E' in the museum logo, pretending to be the puppeteer who is 'pulling the strings'. This extra letter 'E' is based on Dutch wordplay. The noun play (spel) is combined with the verb playing (speel), which means that this is not only a museum where you can look around, but, in particular, a place where visitors are often asked: 'Would you like to try it yourself?' (DIY).

Website logo

Try it yourself? Have you ever heard the expression 'I'm not just a pretty face'? (In the original Dutch text the phrase 'Ik sta hier ook niet voor Jan Klaassen' was used, which is a pun on the expression 'Voor Jan Joker staan', or 'To look like a fool'.) This means: 'I'm here for a good reason and want to be taken seriously'. Jan Klaassen – the leading figure in the old-Dutch puppet theatre – is someone who should actually not be taken seriously. This buffoon is not afraid of anybody, except his wife Katrijn. They threaten and attack each other with a carpet beater and a club.

Hyperlinks

Zie/See: <https://www.poppenspelmuseumbibliotheek.nl/pdf/Doepak304a.pdf> – Een scène uit de Malat: Balinese kamasan-schildering (Doepak nr. 304a) en 'Kamasandoek/Kamasan painting uit/from Bali': <https://www.poppenspelmuseumbibliotheek.nl/pdf/kamasan.pdf>.

Met dank aan . . . / With special thanks to ...

Vrienden van het Poppenspe(e)lmuseum
Friends of the Dutch Puppetry Museum

Ministerie van Volksgezondheid,
Welzijn en Sport

Gemeente Heerde

IJsselbosch Foundation Welsum

Bosch Uyt den Boogaard Stichting

Poppenspe(e)lmuseum Musée de Marionnettes et de Guignol Puppentheatermuseum Puppetry Museum
Kerkweg 38 8193 KL Vorchten NL Tel./Tél.: +31(0)578 - 56 02 39 Info: +31(0)578 - 63 13 29
info@poppenspelmuseum.nl <https://dutchpuppetrymuseumcollection.com/>